
ЧЕРПАК Ю.В.,
аспірант, методист науково-
методичного центру
гуманітарної освіти та виховання,
Інститут післядипломної
педагогічної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
м. Київ

ДІЯЛЬНІСТЬ СПОРТИВНО- ГІМНАСТИЧНИХ ТОВАРИСТВ ЯК ЧИННИК ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

У статті проаналізовано основні шляхи становлення діяльності вітчизняних спортивно-гімнастичних товариств та об'єднань з поширення фізичного виховання, обґрунтовано доцільність і необхідність врахування їх досвіду у сучасній Україні.

Ключові слова: фізичне виховання, фізична культура, спорт, гімнастика, громадські організації, спортивно-гімнастичні товариства.

В статье проанализированы основные пути становления деятельности отечественных спортивно-гимнастических обществ и объединений по распространению физического воспитания, обоснована целесообразность и необходимость учета их опыта в современной Украине.

Ключевые слова: физическое воспитание, физическая культура, спорт, гимнастика, общественные организации, спортивно-гимнастические общества.

The article analyzes the main way of becoming the activities of domestic sports and gymnastic societies and associations for the dissemination of physical education, the expediency and necessity of their experience in modern Ukraine.

Key words: physical education, physical education, sports, gymnastics, community organizations, sports and gymnastic society.

У сучасній сфері фізичної культури і спорту України сьогодні відбувається чимало модернізаційних перетворень, які вимагають активного пошуку. Одним з шляхів оновлення цієї сфери може бути новітній аналіз та на його основі використання багатого досвіду діяльності громадськості з розвитку фізкультурно-спортивного руху. На початку XX ст. саме громадськість широко залучилася до фізкультурного руху, і цей процес сприяв виникненню великої кількості громадських організацій, учасники яких пропагували фізичне виховання, вивчали зарубіжні і розвивали вітчизняні види спорту. Громадські організації сприяли модернізації і збагаченню поглядів суспільства на фізичну культуру як на необхідний компонент повноцінного розвитку не лише окремої особистості чи групи, а й усього суспільства загалом.

У сучасній педагогічній науці вже напрацьовано дослідження, присвячені методичним аспектам фізичного виховання (Е. Вільчковський, С. Цвек, Є. Приступа, В. Белорусова, Г. Ландар, О. Григорьев та ін.). Захищено ряд дисертаційних робіт (І. Андрухів, О. Вацеба, М. Баяновська, М. Пантюк), в яких висвітлено питання становлення та розвитку гімнастично-спортивних товариств та об'єднань у різні історичні періоди в окремих регіонах України. Однак цілісної картини діяльнос-

ті спортивних товариств на території Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст. досі не створено. Отже, метою статті є вивчення досвіду громадських об'єднань у визначений період у напрямі популяризації фізкультури і спорту в країні.

До виникнення на початку XX ст. численних спортивних організацій, які популяризували фізичне виховання як необхідний елемент національної культури, призвела необхідність широкого залучення дітей та молоді до фізичної культури і спорту. Цьому, зокрема, сприяли ідеї К. Д. Ушинського, який увів фізичний розвиток дитини до системи характеристик гармонійно розвиненої особистості [19]. Фізичне виховання (з 1870 року) починає входити до системи середньої освіти поряд із розумовим і моральним вихованням. Однак, попри те, що гімнастика як елемент фізичного виховання стає необхідним складником шкільних програм і навчальних планів, фізичну культуру тлумачать у цей період лише як фізичні вправи, а інші аспекти фізичного розвитку вважають об'єктом уваги фізіології, гігієни, медицини, психології тощо [7, с. 20]. Ці науки у досліджуваний період стрімко розвивалися, істотно впливаючи як на становлення фізичного виховання у навчальних закладах різних типів, так і на діяльність дитячо-юнацьких об'єднань, клубів і гуртків. Завдяки здобуткам антропологічних

дисциплін зміст фізичного виховання був розроблений відповідно до можливостей різних вікових груп дітей, однак міра врахування цих наукових здобутків визначалася у кожному навчально-виховному закладі залежно від конкретних обставин його діяльності [Там само].

У розглядуваний період спостерігалось розширення змісту поняття «фізична культура» – від розуміння його лише як певного набору фізичних вправ до включення у зміст усіх заходів санітарно-гігієнічного характеру, засобів для розвитку і підтримки у здоровому стані людського організму, знань і вмінь використовувати на практиці різні комплекси фізичних вправ тощо. Як відзначає сучасний дослідник Е. Ю. Дорошенко, фізична культура розглядалася як поєднання фізичного виховання і фізичної освіти [7, с. 21]. Уявлення про фізичне виховання у досліджуваний період мала чимала частина населення, а питання фізичної освіти обговорювалися на сторінках наукових видань та освітніх часописів. Та все ж практика фізичного виховання випереджала теорію. Завдяки емпіричному досвіду поширювалися різні, нові для країни, види спорту, а також знання про європейські системи тіловиховання [Там само].

Провідний теоретик у галузі фізичного виховання кінця XIX – початку XX ст. П. Лесгафт головним завданням фізичного виховання визначав розвиток сили, швидкості, витривалості та інших тілесних якостей, а фізична освіта, на його думку, була покликана розширити ці завдання, визнавши своєю головною метою розвитку міння правильно, свідомо і доцільно використовувати результати фізичного виховання [12, с. 7]. Система фізичної освіти П. Лесгафта, що розумілася ним як система послідовних гімнастич-

них вправ, пов'язаних із розумовим, моральним, естетичним і трудовим вихованням, вимагала розроблення анатомо-фізіологічних, гігієнічних та психологічних основ з урахуванням вікових, статевих та індивідуальних особливостей і можливостей учнів [12, с. 13].

До обговорення різноманітних питань фізичного виховання активно долучалися не лише науковці, а й лікарі, фізіологи і педагоги [4; 11]. Зокрема, лікарі, наприклад, Є. Покровський, під фізичним вихованням розуміли сукупність чинників, що зумовлюють тілесний розвиток людини від народження до дорослості [15, с. 2]. Процес фізичного виховання відбувається не лише в сім'ї, у нечисленних дошкільних закладах, які починають виникати у цей період, у шкільному вихованні, а також у дитячо-юнацьких спортивно-гімнастичних товариствах та об'єднаннях. Останні намагалися найактивніше сприяти розвитку фізкультури і спорту серед населення.

Наприкінці XIX ст. фізичне виховання дітей та молоді характеризувалося як стихійний, неорганізований процес [7, с. 22]. На запитання «хто у цьому винен?» Є. Покровський, приміром, відповідав таким чином: «З однієї сторони, наполегливість не по розуму зі сторони нашої освіти; з другої – надто мала участь до сих пір компетентних лікарів у справі, що спеціально їх стосується» [14, с. 146].

У діяльності дитячо-юнацьких товариств та об'єднань однією із домінуючих ідей фізичного виховання у той час стало виховання гармонійно розвинутої особистості [14, с. 147]. Як зазначав діяч руху за поширення фізичної культури лікар і педагог Є. Покровський, «відстоюючи цю природню ідею *[ідеться про ідею виховання гармонійно розвинутої особистості. – Ю.*

Ч.), [...], що стала бойовим лозунгом кращих представників сучасної педагогії і медицини, лікарі можуть без зусиль вказати дилетантам, як помиляються, що так звана «гімнастика» в різних її смислах і видозмінах жодним чином не може бути визнана повністю доцільною як метод фізичного виховання... Прибичникам цієї системи крім цього дозволимо собі нагадати, що система ця зобов'язана своїм виникненням не серйозній турботі про здоров'я людства, а бажанню підготувати сильних, бойових солдатів» [14, с. 147].

Київський лікар Є. Ф. Гарнич-Гарницький 1895 р. організував атлетичний гурток, який згодом перетворився на товариство під назвою «Російський сокіл» [6, с. 3–4]. У Києві почали функціонувати спортивні клуби «Спорт», «Спортивний клуб», «Санітас»; у Харкові – «Любителі спорту», студентські спортивні об'єднання; в Одесі – «Спортинг-клуб», Шереметєвський спортивний гурток тощо [7, с. 22]. Так, гурток «Спорт» узяв активну участь у підготовці I Всеросійської олімпіади 1913 року в м. Києві. Керували гуртком лікарі В. К. Крамаренко та О. К. Анохін. Вони залучили до його діяльності учнівську та студентську молодь. Саме О. К. Анохіна справедливо вважають автором оригінальної системи фізичного виховання, названої ним «Вольова гімнастика» [3]. Він був також головою оргкомітету згаданої олімпіади [17, с. 6].

Крім великих спортивних заходів на початку XX ст. у Російській імперії проводили й інші, менш масштабні, але значущі для розвитку фізичної культури заходи, метою яких була популяризація фізичної культури та спорту. До участі в них залучалися члени громадських організацій, а глядачами були люди різного віку, статі,

соціального становища, професійної приналежності [13, с. 8]. Так, у травні 1913 р. зусиллями спортивних гуртків «Любителі спорту» і «Спорт» було організовано перше спортивне свято в м. Києві на Дикому полі, до програми якого входили змагання з легкої атлетики, гімнастики і боксу [13, с. 8].

Київський гурток «Любителі спорту» регулярно проводив заняття з гімнастики і боксу, а взимку – з хокею. За сприяння цього гуртка було відкрито лижну станцію за містом, у Боярці. Керівником цих занять був відомий спортсмен М. І. Ратьє, а також його учні Соколов, Роллер, Каплун [5, с. 6].

Завдяки поширенню у визначений час сокольської руханкової системи, розробленої у Чехії, популярними стають заняття із спортивної гімнастики, що передбачали викладання вправ на брусах, кільцях, коні, перекладині. Дитячі організації «Соколи», чії осередки з'явилися у Києві, Одесі, Харкові, Ялті, брали активну участь у зльотах сокільських організацій у Празі в 1907 р. та 1912 р. Зліт «Соколів» відбувся й у Києві. Його присвятили I Всеросійській олімпіаді. У роботі зльоту взяли участь члени організацій з Одеси, Катеринослава, Харкова, Чернігова [10, с. 3–4].

Товариства, які створювалися в Наддніпрянській Україні в досліджуваний період, були досить розмаїтими: спортивні товариства, члени яких були палкими прихильниками певного виду спорту (футбольні товариства, яхт-клуби, товариства любителів велоспорту тощо), гімнастичні об'єднання, які використовували певну систему гімнастичних вправ (наприклад, товариства фізичного виховання дітей тощо), і скаутські організації, члени яких ставили перед собою ширші завдання, ніж завдання опікування здоровим тілом. Зокрема, так звані

скаутські організації, діяльність яких ґрунтувалася на загальних скаутських законах та принципах, виникли на українських теренах унаслідок поширення скаутського руху у світі та, зокрема, на Галичині [9, с. 71]. Організаторами українських скаутських організацій виступили представники української інтелігенції, добре обізнані з практикою світового скаутизму і педагогічними основами фізичного виховання молоді, яке практикувалося у лавах цих організацій [Там само]. Спробу створити український скаутський відділ здійснив О. К. Анохін 1914 року, а 1917 року Є. Слабченко створив «Перший Білоцерківський курінь українських юнаків-скаутів» [18, с. 27].

Прикладом участі громадськості в організації фізичного виховання дітей та молоді в Наддніпрянській Україні стала діяльність «Товариства фізичного виховання дітей» в Одесі [9, с. 3]. Ініціатор його роботи І. Радецький – вчитель гімнастики, організатор дитячих спортивних арен та дитячого садка – звертався із закликом «...до всіх здорово мислячих і тих, хто дорожить інтересами своєї вітчизни людей, подумати серйозно над становищем нещасних дітей і створити товариства в кожному місті з метою сприяти і допомагати у важкій справі уряду, який перш за все зацікавлений в процвітанні Росії і її величі в майбутньому» [16, с. 39]. Головною причиною створення подібних осередків був незадовільний стан здоров'я населення, натомість «державі потрібні здорові і міцні духом громадяни, а не малодушні людиці, які всюди проповідують теорію підлого пристосування і нищать дітей в страшній атмосфері в школі і вдома...», наголошував І. Радецький [16, с. 140].

Кількість спортивно-гімнастичних

товариств у досліджуваній період зростала, проте порівняно із західними країнами їх було недостатньо, про що свідчать такі цифри: у Німеччині 1913 р. було зареєстровано 10951 гімнастичне товариство, а на теренах Російської імперії на початку того ж року – лише 506, проте до кінця року їх було вже 800 [20, с. 10]. Завдання виховати здорових людей, аби вони були здатні стати хорошими вояками, на початку ХХ ст. почало змінюватися на завдання виховати молодь, здатну до активного суспільного життя на благо народу та особистості. З цього приводу Є. Покровський, наприклад, зазначав: «У будь-якому разі все ж найголовніше питання виховання сучасної молоді полягає не в тому, щоб виховувати лише могутніх солдатів для військових битв, а навпаки, насамперед виховувати здорових душевно і тілесно людей, найбільш здатних для роботи і битв у цивільному житті» [14, с. 147]. І справді, отождолення фізичного виховання і військової підготовки призводило до одностороннього розуміння мети і призначення фізичної культури. Натомість розвиток фізичного виховання мав формувати у молоді ставлення до фізичної культури як до чинника, що сприяє згуртуванню людей у малих і великих групах та позитивно впливає на вирішення суспільних справ, доля яких «...знаходиться насамперед у руках [людей. – Ю. Ч.] одухотворених, мужніх, енергійних, здатних на подвиг поодиночці і разом з товаришами...» [14, с. 147].

Важливого значення в діяльності дитячо-юнацьких спортивно-гімнастичних товариств надавалося питанням формування свідомої дисципліни та порядку: «Залишаючи за кожним окремим членом спортивних гуртків і організацій відому і необхідну свободу дій і вияву своєї індивідуальності,

спорт неминуче вимагає підпорядкування окремих особистостей загальному началу. Це підпорядкування окремих одиниць безумовно необхідне в таких видах спорту, якими, наприклад є змагання з греблі, футболу та ряду інших» [1, с. 4]. При цьому учасники громадського руху за поширення фізичної культури чітко розуміли, що спортивна дисципліна для кожного члена організації важлива лише у разі, якщо він сам прагне спільного успіху. Підпорядкування особистої дисципліни дисципліні команди допомагає узгоджувати власні інтереси з інтересами команди: «І дійсно, слідуючи спочатку сліпо вказівкам досвідченого наставника і керівника, учень уже скоро на власному тілі помічає, що педагог його правий, вимагаючи від нього точного втілення певних законів тренування» [1, с. 4]. Вимоги дисципліни стосувалися дотримання певного способу життя: відмови від шкідливих звичок, дотримання раціонального режиму життя, певної дієти тощо. При цьому йшлося лише про добровільне виконання поставлених завдань, бо, «...не дивлячись на зовні вимушений примус, ті, хто підпорядковуються *[вимогам. – Ю. Ч.]*, повинні почувати себе вільно активними членами відповідних спортивних організацій» [1, с. 4]. Це положення передбачало розуміння фізичної культури як невід'ємної частини усього життя людини й істотного чинника впливу на її особистість.

Крім дисципліни у діяльності дитячо-юнацьких організацій важливою умовою вважалося також й забезпечення режиму праці без перевтоми організму: «Ця вимога спортивної дисципліни, – зазначав невідомий діяч руху *[його ім'я приховане за ініціалами А. М. – Ю. Ч.]* за поширення фізичної культури у журналі «Російський спорт» (1914), – є найважливішою і такою, що

найретельніше дотримується. Особливо цінною вона є для юнацтва, бо юність і надлишок невитрачених сил, що шукають собі гідного застосування – синоніми. І ось, щоб застосування цих сил було дійсно гідним, слід раціонально витратити їх і не вичерпувати до кінця» [1, с. 4].

Особливо важливою та необхідною у досліджуваній період була участь у розвитку фізичного виховання кваліфікованих лікарів, які й сприяли підняттю фізичної культури на вищий рівень шляхом правильного фізичного виховання і використання різноманітних методів з урахуванням вікових особливостей дітей та підлітків. Закликаючи широкі кола батьків до активізації зусиль з поширення, а, головне, втілення ідей про корисність фізичного виховання в житті, Є. Покровський зазначав: «Та якщо батьки негайно ж не займуться цією справою і будуть, як і раніше, сидіти спокійно в стороні, зі складеними руками, очікуючи офіційного запрошення до участі, що виходитиме із вищих сфер або дилетантів виховання, то, зрозуміло, що і програма фізичного виховання залишиться власне в руках згаданих дилетантів» [14, с. 146].

Завдячуючи лікарям (О. К. Анохін, В. К. Крамаренко) та діяльності спортивно-гімнастичних товариств вітчизняна теорія та практика фізичного виховання збагатилася важливим теоретичним положенням про корисність масажу у проведенні роботи з фізичного виховання [2]. Цю ідею взяли на озброєння дитячо-юнацькі спортивні організації у процесі організації спортивних турнірів, змагань, у збагаченні тренувань та повсякденних занять фізичними вправами.

Проблема організації фізичного виховання молоді у вітчизняній педагогіці наприкінці XIX-на початку XX

століття із педагогічної поступово перетворюється на загальнодержавну. Фізичне виховання стає об'єктом уваги не лише освітян і фахівців з інших антропологічних наук – медицини, соціології, політики тощо, а й широких кіл громадськості. У цей час ретельно і всебічно вивчався світовий досвід здійснення фізичного виховання, узагальнювалися власні теоретичні дослідження і практичні здобутки. Було визначено завдання й для численних громадських організацій, які відігравали важливу роль у сприянні виховання здорового підростаючого покоління.

Спортивно-гімнастичні товариства та об'єднання активно долучалися до фізичного виховання дітей та молоді, створюючи сприятливі умови для вирішення відповідних завдань із збереження і покращення здоров'я народу. Ефективне використання цього досвіду в нинішніх умовах в Україні дає можливість не лише поглибити знання з історії розвитку вітчизняного фізичного виховання, а й відродити деякі кращі традиції фізичної культури, зокрема пов'язані з громадськими ініціативами, та використати їх для виховання сучасної української молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. А. М. Спортивная дисциплина / А. М. // Русский спорт. – 1914. – № 26. – С. 3–4.
2. Анохин А. К. Руководство по массажу и врачебной гимнастике / А. К. Анохин, В. К. Крамаренко. – К. : Сотрудник, 1911. – 256 с.
3. Анохин А. К. Волевая гимнастика. Психофизиологические движения / А. К. Анохин ; сост. Б. М. Шифрин. – Х. : Пролетарий, 1926. – 48 с.
4. Анохин А. К. Сила и здоровье для всех. Критический очерк всех систем физического развития (Антилы, Сандова, Дебоннэ, Штольца, Мюллера, Дудлея и японской), а также атлетики, борьбы и гимнастики. Индивидуальный метод физического развития. С 5 табл., анатомич. картой и 6 чертежами в тексте / А. К. Анохин. – К. : Книгоизд-во И. И. Самоненко, 1911. – 81 с.
5. В киевском кружке любителей спорта // Русский спорт. – 1914. – № 1. – С. 6.
6. Гимнастическое общество «Русский сокол» в Киеве в 1910 г. – К., 1911. – 44 с.
7. Дорошенко Е. Ю. Теорія і практика фізичного виховання молоді у вітчизняній педагогіці другої половини XIX – початку XX століття : дис.. к. пед. н. / Дорошенко Е. Ю. – К., 201. – 184 с.
8. Золочевський В. В. Теорія і практика організації фізкультурно-масової роботи із студентською молоддю у вітчизняній педагогіці (кінець XIX – перша половина XX ст.) : дис. ... к. пед. н. / Золочевський В. В. – Х., 2009. – 207 с.
9. Золочевський В. В. Організація діяльності фізкультурно-спортивних об'єднань дітей і молоді у вітчизняній педагогіці (кінець XIX – початок XX ст.) / В. В. Золочевський // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 4. – С. 111–115.
10. [...] // Києвлянин. – 1913. – № 234. – С. 3–4.

11. Лесгафт П. Ф. Краткий курс общей анатомии человека, разбор простых физических упражнений и описание школ для приготовления учителей гимнастики: Для армии в государствах Западной Европы / П. Ф. Лесгафт. – СПб. : Тип. Штаба войск гвардии и Петербургского военного округа, 1886–87. – 270 с.
12. Лесгафт П. Ф. Психология нравственного и физического воспитания / П. Ф. Лесгафт ; под ред. М. П. Ивановой. – М. : Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 1998. – 410 с.
13. Первый спортивный праздник в Киеве // Русский спорт. – 1913. – № 24. – С. 8.
14. Покровский Е. Цеховые взгляды гимнастов на детские игры / Е. Покровский // Вестник воспитания. – 1892. – № 5. – С. 147–165.
15. Покровский Е. Физическое воспитание молодежи с общественной точки зрения / Е. Покровский // Вестник воспитания. – 1892. – № 8. – С. 1–21.
16. Радецкий И. К вопросу о физическом воспитании / И. Радецкий // Вестник воспитания. – 1892. – № 3. – С. 129–140.
17. [...] // Русский спорт. – 1914. – № 22. – сб.
18. Савчук Б. Український пласт. 1911–1939 / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 1996. – 267 с.
19. Ушинський К. Д. Програма педагогічного курсу для жіночих навчальних закладів / К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. Т. 2. – К. : Рад. школа, 1983. – С. 464–466.
20. Физическое развитие народонаселения Империи // Русский спорт. – 1914. – № 29. – С. 10.